

ПОЉОПРИВРЕДА КАО ФАКТОР РАЗВОЈА ПРИВРЕДЕ НА ПРИМЕРУ СТАРЕ РАШКЕ

AGRICULTURE AS A DEVELOPING FACTOR OF ECONOMY ON THE EXAMPLE OF STARA RASKA IN SERBIA AND MONTENEGRO

Давидовић, Р,¹ Павловић, Мила²

Резиме

Старо-рашка област се налази у југозападној Србији и захвата површину од 8.201 км², али њој припадају и делови североисточне Црне Горе. На простору Старе Рашке постоје повољни услови за развој пољопривреде и то пре свега сточарских, ратарских и воћарских производа. Подаци са терена, међутим, указују да је пољопривредна производња ове регије у доста лошем стању. Као фактор привредног просперитета пољопривреда Рашке области би овој регији омогућила побољшање основних услова живота сеоског становништва.

Кључне речи: Југославија, Стара Рашка, пољопривреда (сточарство и ратарство)

Abstract

Raska region is situated in Serbia and Montenegro and it's surface is 8 201 km². Staro-raska region is cited in Southjnest Serbia and also in some parts of Northeast Montenegro. Stara Raska has good conditions for the development of agriculture, most of all cattle raising and fruit growing and farming products. However, field data show that agricultural manufacturing in this area is in a very bad condition. As a factor of economic prosperity, agriculture of the Raska region could improve basic living conditions for rural population in this area.

¹ Др Раде Давидовић, ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад

² Др Мила Павловић, Географски факултет, Београд

Key words: Yugoslavia, Stara Raska, agriculture (cattle raising and farming)

Увод

Старо-рашка област се налази у југозападној Србији и захвата површину од 8 201 км², али њој припадају и делови североисточне Црне Горе. У њен састав, административно, улазе општине: Нови Пазар, Сјеница, Пријепоље, Нова Варош, Тутин (из Србије) и Пљевља, Бијело Поље, Беране и Рожаје (из Црне Горе). Овај простор се налази између река Дрине на западу, Таре на југу, Ибра на истоку и ободних делова планина Златара, Голије и Копаоника. Он представља централни део средњовековне српске државе Рашке. Рашка је била средиште српске духовности, архитектуре, сликарства и књижевности (Павловић, 1997. и Петровић, 1900-1926).

У науци се често водила расправа шта обухвата Стара Рашка. Јован Цвијић је у делима Основа за географију и геологију Македоније и Старе Србије (1911) и у Антропогеографским проблемима Балканског полуострва (1902) истакао да је “Стара Рашка или погрешан назив Новопазарски санџак планинска област без већих котлина, слабе плодности, поглавито сточарски крај”. То је истицао Ј. Цвијић “земљоузина која је свој географски облик добила после Берлинског конгреса 1878. и раставила је Србију и Црну Гору” (Цвијић, 1902).

Географски положај Рашке области је специфичан и кроз историју се мењао. Због свог геополитичког положаја као и укрштања важних путева Балканског полуострва на њеној територији (Которски, Дубровачки Босански), ова област имала је значајан политички, стратегијски и економски значај. Промене које су настале у привреди и демографским обележјима овог простора резултат су друштвеноекономских и историјско-политичких прилика везаних за овај део Југославије.

По морфографији терена ово је брдско-планинска регија, са мало равничарских површина, које се јављају у долинама Увца и Лима. У структури коришћења пољопривредних површина доминантне су ливаде и пашњаци (79,73 %), док оранице и баште чине 18,05%, а 2,22% су воћњаци. Структура пољопривредних површина је и најбољи показатељ о постојећој структури пољопривреде и њених грана. Поменута морфографија терена (брдско-планински простор), климатске прилике, квалитет (бонитет) земљишта више погодују развоју сточарства него ратарства. Ратарски производи своде се углавном на производњу крмног и сточно-пићног биља што је опет један од услова за развој сточарства.

Имајући у виду природне одлике ове регије овде постоје повољни услови за развој и воћарства (јабука, крушка, шљива, па и малина) мада је за сада мали проценат (тек нешто преко 2%) земљишта под воћњацима.

У другој половини 20. века дошло је до интензивнијег привредног развоја Рашке области. Процес индустријализације условио је промене у рашким селима, које су се манифестовале кроз промене економско-специјалне структуре становништва. Позитивни процеси којима су била захваћена села у овој регији, огледали су се у побољшању услова живота и повећању животног стандарда. Упоредо, текао је и процес деаграризације који је скоро “испразнио” села у Рашкој области.

Почетак нестабилних и отежаних услова привређивања у периоду после 1985. успорио је развитак ионако неразвијене пољопривреде. На заостајање у развоју утицали су још: уситњеност поседа, мало пољопривредних површина у друштвеном сектору, слаб бонитет земљишта, недовољна механизација, недостатак радне снаге, недовољна организованост и стручност пољопривредног становништва, али и поремећене комуникације, односно, однос на релацији село-град.

Сточарство

Имајући у виду природне ресурсе (79,73% под ливадама и пашњацима), потом климатске брдско-планинске прилике сточарство би требало да буде основна грана пољопривредне производње у Рашкој области. Имајући у виду доминантност ливада и пашњака у структури пољопривредних површина, требало би да говедарство и овчарство имају примат у развоју сточарства.

Традиција, заснована добрим делом на природним условима овог краја, уз остале факторе допринели су томе да је сточарство доминантна пољопривредна грана Рашке области. Села ове регије вековима су живела од сточарства и сточарских производа. Данас, на почетку 21. века, сточарство би требало да буде будућност пољопривредне производње ове области.

Само пре две деценије (1981) сточни фонд ове регије износио је више од пола милиона грла оваца (534.064 грла), близу 200.000 грала говеда (184.490 грла), затим око 12.000 грла коња... Већ, пре 10-12 година (1991) сточни фонд у овом традиционално планинско-сточарском крају, је смањен. Те пописне 1991. године број оваца износио је 356.136 грла, говеда 139.383 грла, док је број коња преполовљен (само 6.484 грла).

Забрињавајућа је појава што рапидно опада чувено пештерско (примедба: Пештерска висораван представља на неки начин централни део Рашке области) сточарство, а поготово што је смањен број сјеничких оваца (примедба: Сјеница је централно насеље на Пештеру). Пештерска висораван, а нарочито простор општине Сјеница одувек је био познат по гајењу оваца, те овде нема сеоског домаћинства, а да се не бави гајењем оваца. Број грла оваца у последњих пола века је био у порасту све до 1981. а потом се тај број смањује. То показују подаци да се тај број кретао: 1946. 51.470 грла, 1971. 120.924 грла, затим 1981. 104.369 грла (што је износило преко 20% од свих грла на целокупном простору Рашке области), да потом 1991. тај број за Пештерску висораван буде преполовљен, свега 66.090 грла (што је износи испод 20% од свих грла на целокупном простору Рашке област). У задњој деценији број оваца се смањује (што ће вероватно и показати статистика обављена 2002.), као што је било и у претходној деценији (Ракић, 1997).

Говедарство у Рашкој области како по броју грла тако и по квалитету било је одувек у сенци овчарства. У прошлости је гајена раса буша претежно за домаће потребе и нешто преосталих грла за тржиште. Од пописног до пописног периода, од деценије до деценије, број грла (квантитет) је варирао, а што се тиче квалитета, све до шездесетих година 20. века буша је била заступљена са 90%. Упоредо са побољшањем крмне базе дошло је до квалитативне промене у расном саставу и у структури говедарства. Данас, на почетку 20. века у расном саставу говеда са преко 60% заступљена је оплемењена раса.

Имајући у виду значај сточарства за развој ове регије, неопходна су знатно већа улагања у овај сектор привреде, конкретно пољопривреде. Бржи и квалитетији развој сточарства (како овчарства тако и говедарства) условио би знатно већу производњу меса, млека, млечних производа, вуне и коже.. Чињеница с ког простора ови производи потичу, њихова потражња на тржишту била би велика (а и данас је на пијацама великих градова Србије и Црне Горе нпр. Београда, Новог Сада, Крагујевца и др.), а приходи од тих производа били би значајни. Остварени приходи од ове "здраве хране" убрзали би ревитализацију ове регије поготово сеоских средина.

Да би овчарство и говедарство добило на значају какав им припада неопходно је побољшати крмну базу (сточно-пићне биљке). За побољшање квалитета ливада и пашњака неопходно је урадити посебне програме мелиорације, хемизације и осталих агротехничких мера. Неопходно је побољшати расни састав стоке.

Развој би пратила изградња мањих погона за прераду (кланице, млекаре, сушаре). У овим погонима би се прерађивали, али и откупљивали производи са дефинисаним, гарантованим географским пореклом (нпр. сјенички сир, по квалитету не заостаје за француским *рокфором* из Севена или *гријером* испод Јуре, који важе за светски познате квалитетне сиреве, па затим пештерско јагњеће месо, јунеће месо, те пршут који може да се пореди са *његушким приштом*). Ови, а и други производи са оправданим називом “здрава храна”, лако би пронашли купца на светском тржишту, а за сада су препознатљиви на домаћем тржишту.

Ратарство

Ратарство, као грана пољопривреде, за сада је слабије развијено. Ово је условљено пре свега природним факторима: надморска висина (скраћена вегетациона периода), последица тога је оштар климат, што опет условљава позно сазревање ових производа. Имајући у виду изложеног да би сточарство требало да буде основ за развој пољопривредне производње ове регије, то би ратарска производња требала бити усмерена углавном на производњу сточне хране, што је до сада и било. Како су на нашим просторима пшеница и кукуруз основне ратарске културе (бар тако је увржено мишљење), а баш те културе се у Рашкој области гаје на свега 5,9% укупно обрадивих површина. Њихови приноси су релативно скромни 2,481 тона по хектару и 1,641 тона кукуруза по хектару.

Кукуруз који се и поред неповољних природних услова ипак гаји углавном би требало да послужи за производњу силаже. Из тог разлога неопходно је одабрати хибридне кукурузе са краћим вегетационим периодом и већим производом зелене масе. Надаље, у овој регији успешно се гаји: јечам, раж, хељда, али и кромпир.

Кромпир, као повртарска култура, има посебан значај за територију Старе Рашке. Брдско-планински простор Старе Рашке омогућава гајење конзумног и семенског кромпира. Приноси који се за сада остварују доста су скромни (10 тона/хектару). Основни разлог за ниске приносе, у односу на приносе у свету, је квалитет семенског кромпира. Употребом квалитетног семена, уз одговарајуће агротехничке мере приноси би се реално могли повећати за 100% (20 тона/хектар).

За ратарску производњу се може констатовати да је недовољна и да не подмирује потребе људи. Поједини ратарски производи овог подручја су препознатљиви и веома тражени на нашем тржишту (нпр. златарски и пештарски кромпир, па пасуљ из Полимља и др.).

Имајући у виду све чињенице везане за развој ратарске производње може се рећи да се у будућности не очекује њен значајнији развој. Она у овој регији може послужити као добра основа за развој сточарства.

Воћарство

На територији Старе Рашке постоје повољни услови за развој воћарске производње. Ту се мисли пре свега на производњу малина, вишања и шљива, за којима је велика потражња на иностраном тржишту. У овој регији успевају јабуке и крушке, а у речним долинама и орах. Развој воћарства, у овој регији, условљен је пре свега климом, потом педолошким супстратом а затим врстом и сортом воћке.

За квалитетну воћарску производњу потребно је одабрати сорте које би биле прилагођене климатским и земљишним условима, а свакако ту треба додати и тржишне услове. Неопходна је примена одговарајућих агротехничких мера и механизације. Због природних одлика овог терена неопходно је одабрати сорте које касније цветају и раније завршавају вегетациони период, а да при томе остварују добре приносе.

Да би се могли развијати поједини сектори воћарства (пре свега производња малине) неопходно је подићи прерађивачке капацитете, али и објекте за чување, складиштење и замрзавање производа.

Природа Старе Рашке омогућава и развој још неких облика производње који не спадају у сточарство, ратарство или пак у воћарство, али су веома значајни и тражени на иностраном тржишту. За ову регију могу бити веома значајни и узгој и производња рибе, углавном пастрмке. Бистре и чисте планинске реке и језера имају идеалне услове за планску производњу квалитетне пастрмке, за којом је велика потражња на светском тржишту. Постојећи рибњаци код Новог Пазара и Нове Вароши и моментално затворен код Сјенице могли би постати значајни извозници, а тиме и битан фактор девизног начина остваривања прихода.

Скоро нетакнута природа, значајне површине под ливадама и пашњацима (79,73% пољопривредних површина) и шумама (38,10% терена) омогућавају производњу квалитетног меда. Такође, у овој регији не треба занемарити ни производњу лековитог биља и шумских плодова. Приватно предузеће “Варошанка” у селу Дрмановићи код Нове Вароши, од 1990. се веома успешно бави сакупљањем, откупом и прерадом печурака и лековитог биља. Производи се пласирају већином на иностраном тржишту (95% на италијанско и 5% за швајцарско тржиште). Имајући у виду успешност пословања овог предузећа неопходно је обратити пажњу на овакву врсту производње, јер за њу у Рашкој регији постоје добри услови (Павловић, и Живковић, 2001).

Закључак

На основу изнетих података и теренског запажања јасно се види да на простору Старе Рашке постоје повољни услови за развој пољопривреде и то пре свега сточарских, ратарских и воћарских производа. Подаци са терена међутим указују да је пољопривредна производња ове регије у доста лошем стању. Регија је финансијски исцрпљена, производња је нискоакумулативна и репродуктивност је минимална. Смањена улагања у ову привредну делатност утицали су на пад приноса и на квалитет свих облика пољопривредне производње. Подаци указују да село (иако постоје природне предиспозиције) не може бити ослонац привредног развоја ако у најскорије време не дође до значајних интервенција у области пољопривреде. Полупразне или готово празне сеоске школе Рашке регије најбоље говоре о будућности села, а тиме и пољопривреде у овој регији.

Имајући у виду факторе развоја (пре свега природне) достигнути ниво развоја, могућност и стварне потребе, али и испољене проблеме у пољопривреди неопходно је што хитније предузети конкретне мере и то пре свега у сточарству. Неопходно је сачинити програме који би били прилагођени условима у овој регији и који би били подржани одређеним финансијским средствима али и олакшицама од стране државе. Програм треба реализовати, пре свега, на индивидуалним домаћинствима, али уз неопходну стручну и финансијску помоћ. Неопходно је индивидуалне произвођаче организовати у земљорадничке задруге и у пољопривредне комбinate, чији би власници били непосредни произвођачи. Све ове мере би довеле до побољшања квалитета и квантитета пољопривредне производње. То би био најважнији циљ предложених мера.

У даљем развоју пољопривреде, сточарство би остало водећа грана, али мора бити знатно модернизовано и са одговарајућим статусом у привреди ове регије. Мада, празне штале, пашњаци и ливаде на Пештеру и Златару не делују охрабрујуће, али то треба превазићи. Ако се успе у томе, онда више ни школе неће бити празне и жељне ђака.

Ревитализација пољопривреде у Рашкој регији омогућила би побољшање основних егзистенцијалних услова живота сеоског становништва. На тај начин би се ако не спречиле, а оно ублажиле миграције према градовима унутар регије или према индустријским центрима у Србији и Црној Гори. Уз све то, произвеле би се значајне количине здраве хране за којом постоје велике потребе како у нашој земљи тако и у Европи. Европа и светско тржиште добило би здраву храну, а ова за сада сиромашна регија добила би неопходна девизна средства за даље унапређење и развој пољопривреде Рашке области.

Литература

1. Цвијић Ј. (1902): АНТРОПОГЕОГРАФСКИ ПРОБЛЕМИ БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА, Државна штампарија, Београд
2. Павловић М. & Живковић Д. (1997): ЕКОНОМСКА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА СТАРЕ РАШКЕ - ПЕРСПЕКТИВЕ И ПРОБЛЕМИ ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА СТАРЕ РАШКЕ, Едиција Стара Рашка, књига 1. Београд
3. Павловић М. & Живковић Д. (2001): НОВОВАРОШКИ КРАЈ-АНТРОПОГЕОГРАФСКА ПРОУЧАВАЊА, Едиција Стара Рашка, књига 3. Београд
4. Петровић М.Ф.: ДОКУМЕНТА О РАШКОЈ ОБЛАСТИ, 1900-1920. год.
5. Ракић Р. (1997): СТОЧАРСТВО ПЕШТЕРСКОГ КРАЈА-ПЕРСПЕКТИВЕ И ПРОБЛЕМИ ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА СТАРЕ РАШКЕ, Едиција Стара Рашка, књига 1. Београд
6. ----- : Истраживања на терену
7. ----- : Статистичке публикације